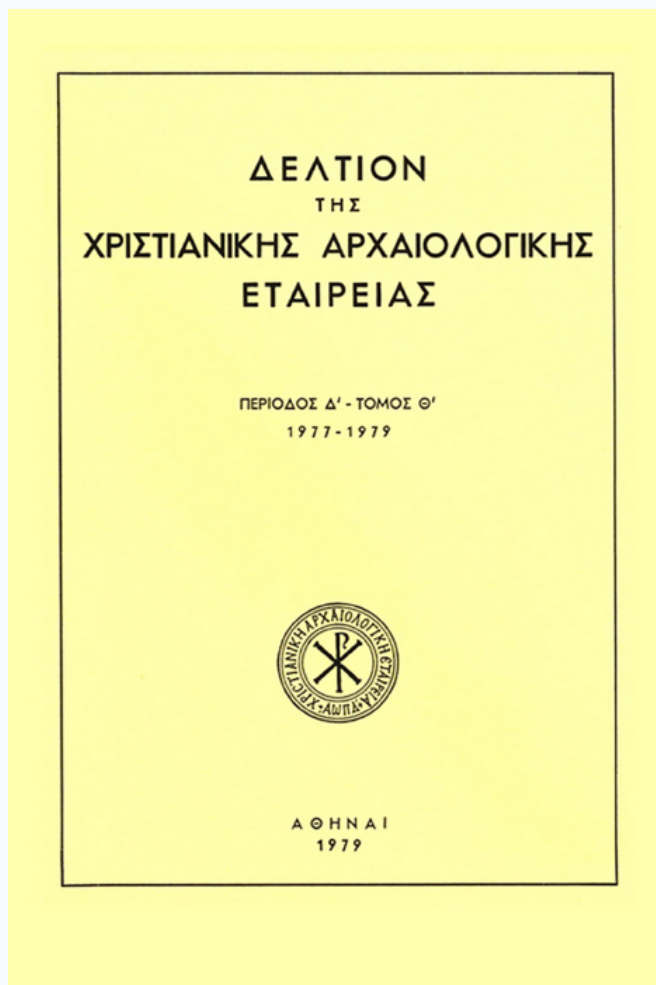

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 9 (1979)

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1977-1979), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη της Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου (1888-1979)

Μαρία Γ. Σωτηρίου

Ντούλα ΜΟΥΡΙΚΗ

doi: [10.12681/dchae.865](https://doi.org/10.12681/dchae.865)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΟΥΡΙΚΗ Ν. (1979). Μαρία Γ. Σωτηρίου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 9, η' - ι'.
<https://doi.org/10.12681/dchae.865>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Μαρία Γ. Σωτηρίου

Ντούλα ΜΟΥΡΙΚΗ

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1977-1979), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη της
Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου (1888-1979)

ΑΘΗΝΑ 1979

ΜΑΡΙΑ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Στις 21 Φεβρουαρίου του 1979 χάθηκε η Μαρία Σωτηρίου, κορυφαίο μέλος τῆς κοινότητας τῶν βυζαντινολόγων. Ἡ προσφορά της στὴν ἀνακάλυψη καὶ τὴ γνώση τῶν βυζαντινῶν μνημείων καὶ ἄλλων ἔργων βυζαντινῆς τέχνης στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ στὸ Σινᾶ, ἡ μεγάλη της συμβολή, μαζί με τὸν Γεώργιο Σωτηρίου, στὴν ἴδρυση καὶ τὴ διαμόρφωση τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου στὴν Ἀθήνα καὶ γενικότερα ἡ δυναμικὴ παρουσία της γιὰ περισσότερα ἀπὸ πενήντα χρόνια στὴν ἱστορία τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν στὴ χώρα μας σφραγίζουν τὴν ἑλληνικὴ ἔρευνα στὸν τομέα αὐτό.

Ἡ πνευματικὴ πορεία τῆς Μαρίας Σωτηρίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σκιαγραφηθῆ μετὰ τὸν τρόπο πὸς συνηθίζεται στὰ βιογραφικὰ σημειώματα. Ἄν τὴν προσωπικότητα τοῦ ἐπιστήμονα τὴν ἀποκρύπτει ὡς ἓνα μεγάλο βαθμὸ τὸ «ἀπρόσωπο» ἐπιστημονικὸ τοῦ ἔργο, μετὰ τὴ Μαρία Σωτηρίου συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Γιὰ τὴν ἐπιλογή τῶν θεμάτων μελέτης, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν τρόπο μεθοδολογικῆς προσέγγισης, πρέπει νὰ κοιτάξῃ κανεὶς πρῶτα τὴ σπάνια ποσωπικότητά της μετὰ τὴν ἀνθρωπιά, τὸ ἀσίγαστο πάθος γιὰ ζωὴ καὶ γιὰ ἔρευνα καὶ τὸν ἔρωτα γιὰ τὸν κόσμον τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ Μαρία Σωτηρίου γεννήθηκε τὸ 1888 στὴ Λάρισα. Στὰ δεκαοχτὼ της χρόνια ἔφυγε γιὰ τὴ Γερμανία μαζί μετὰ τὸ σύντροφό της, τὸν Γεώργιο Σωτηρίου. Ἡ ἀνήσυχη φύση της τὴν ὄθησε στὴ γνωριμία μετὰ πολλαπλὰ θέματα, ὅπου ὡστόσο ξεχώριζε τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ τὴ φιλοσοφία, τὴ λογοτεχνία καὶ τὴν ἱστορία τῆς τέχνης. Στὰ μουσεῖα τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς Βιέννης συνήθιζε νὰ ἀντιγράφῃ ἔργα ζωγραφικῆς. Ἀπὸ τότε καὶ σὲ ὅλη της τὴ ζωὴ εἶχε σαφεῖς, ξεκάθαρες προτιμήσεις. Τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα, ἡ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ, τὰ τοπία εἴτε τῆς ἄρεσαν σὲ σημεῖο πὸς γίνονταν διαρκῆς πάθος ζωῆς εἴτε τὴν ἄφηναν ἀδιάφορη, σχεδὸν ἐχθρική. Ἡ συναισθηματικὴ σχέση μετὰ τὴν τέχνη καὶ τὴν ἔρευνα ἀποτελοῦσε ἔτσι τρόπο ζωῆς καὶ εἶναι ἐκπληκτικὸ τὸ ὅτι διατήρησε τοῦτο τὸ νεανικὸ ἐνθουσιασμὸ ὡς τὸ τέλος.

Μὲ ἀφετηρία αὐτὴ τὴ σπάνια «ἐμπάθεια», ἡ Μαρία Σωτηρίου εἶδε τὰ θέματα τῆς βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ ἱστορίας τῆς τέχνης κάτω ἀπὸ αὐστηρὰ κριτήρια αἰσθητικῆς ἀξιολόγησης καὶ εἰκονογραφικῆς ἱεραρχίας. Μὲ πάθος στράφηκε στὶς μνημειακὲς ἐκφράσεις τῆς βυζαντινῆς τέχνης, κυρίως στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴ ζωγραφικὴ, ἐπειδὴ πίστευε ὅτι αὐτὲς ἀποτελοῦσαν τὰ πιὸ ὀλοκληρωμένα ἐπιτεύγματα τοῦ Βυζαντίου. Ἡ καίρια

ἐξαίρεση πού ἔκαμε ἀναφερόταν στὸν κόσμον τῆς βυζαντινῆς εἰκόνας πού συνδέεται μὲ τὴ συναρπαστικὴ ἐμπειρία τὴν ὁποία ἔζησαν ἡ Μαρία καὶ ὁ Γεώργιος Σωτηρίου στὴν ἐπίσκεψή τους στὴ Μονὴ τοῦ Σινᾶ.

Ἡ Μαρία Σωτηρίου ἀναζητοῦσε λύσεις στὰ μεγάλα προβλήματα πού παροῦσάζαν σπουδαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ τὸ ὅτι ἡ πρώτη τῆς μελέτη ἀναφέρεται στὴν Παναγία τῆς Σκριποῦς, ἓνα προβληματικὸ μνημεῖο τῆς πρώιμης ἐποχῆς. Μὲ ἀνάλογο πάθος ἀσχολήθηκε ἀργότερα μὲ δύο ἄλλους σημαντικοὺς ναοὺς, τὸν Ἅγιον Δημήτριον τῆς Θεσσαλονίκης, πού δημοσιεῖθηκε σὲ μεγάλη μονογραφία σὲ συνεργασία μὲ τὸν Γεώργιο Σωτηρίου, καὶ τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Πετράκης, ἓνα ἀπὸ τὰ πρωτοποριακὰ παραδείγματα ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴ βυζαντινὴ Ἀθήνα.

Μὲ παρόμοια κριτήρια ἡ Μαρία Σωτηρίου ἐπεξεργάσθηκε τὸ ἐξαιρετικὰ πλούσιο καὶ δύσκολο ὕλικὸ ἀπὸ ἑκατοντάδες εἰκόνες πού ἀνακάλυψε μαζί μὲ τὸν Γεώργιο Σωτηρίου στὴ Μονὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης στὸ ὄρος Σινᾶ. Γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς οἱ ἐξερευνήσεις τους σὲ μακρινὲς περιοχὲς ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, μὲ στόχο τὴν ἐπισήμανση καὶ τὴ μελέτη νέου ὕλικου, προξενοῦν μεγάλη ἐντύπωση. Ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Κύπρος, ἡ Μ. Ἀσία, ἡ Γεωργία, τὸ Κάιρο καὶ τὸ Σινᾶ δίνουν τὸ μέτρο γιὰ τὶς τολμηρὲς ἀναζητήσεις τους στὸ χῶρον τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Τὸ 1938 ὁ Γεώργιος καὶ ἡ Μαρία Σωτηρίου ἔφθασαν στὴ Μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ γιὰ νὰ καταγράψουν καὶ νὰ μελετήσουν τὶς εἰκόνες τῆς Μονῆς. Ἡ κυρία Σωτηρίου πῆγε πάλι ἐκεῖ, τὸ 1954, γιὰ διεξοδικὴ μελέτη καὶ φωτογράφιση τοῦ ὕλικου. Ἀποτέλεσμα ἦταν τὸ δίτομο ἔργο «Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ» ἀπὸ τὸν Γεώργιο καὶ τὴ Μαρία Σωτηρίου πού δημοσιεῖθηκε τὸ 1956 καὶ τὸ 1958 στὴ σειρὰ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ προσφορὰ στὴν ἐπιστῆμη μὲ τὴ δημοσίευση αὐτὴ εἶναι ἐξαιρετικῆς σημασίας, ἀφοῦ ἄνοιξε ἓνα νέο κεφάλαιο στὴν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν παρουσίαση αὐτὴ καὶ μὲ τὶς ἐπακόλουθες ἐργασίες τοῦ Kurt Weitzmann, οἱ βυζαντινολόγοι συνειδητοποίησαν τὴν καίρια συμβολὴ τοῦ ὕλικου τῶν εἰκόνων τοῦ Σινᾶ γιὰ τὴ συνολικὴ σύλληψη τῶν προβλημάτων τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἐξάλλου, εἰδικὰ θέματα πού εἶχαν ἀπασχολήσει τὴν ἐπιστῆμη ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ὅπως λόγου χάρις ἡ διαμόρφωση τοῦ βυζαντινοῦ τέμπλου καὶ ἡ ἀγιογραφικὴ εἰκονογραφία, φωτίσθηκαν σημαντικὰ ἀπὸ τὸ πολῦτιμο ὕλικὸ τῶν ζωγραφιστῶν ἐπιστυλίων τέμπλων καὶ ἀπὸ τὶς εἰκόνες τῶν Μηνολογίων. Παράλληλα, τὸ συναρπαστικὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὸ Βυζάντιο καὶ στὴ Δύση ἀπόκτησε νέες προεκτάσεις μὲ τὸ σημαντικὸ ἀριθμὸ εἰκόνων τῆς ἐποχῆς τῶν Σταυροφόρων, πού ἔχουν γίνῃ πλέον ἀπαραίτητο ἐφόδιο καὶ γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς τέχνης τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνα.

Δύο άλλες βασικές αρχές για τὸ πλησίασμα τοῦ ἔργου τῆς Μαρίας Σωτηρίου ἦταν ἡ πίστη της στὸ μοναδικὸ ρόλο τῆς πρωτεύουσας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν κριτηρίων ὑψηλῆς καλλιτεχνικῆς ποιότητας καὶ ἐκλεπτυσμένων θεολογικῶν ἀποχρώσεων καὶ ἀκόμη ἡ ἀναζήτηση τοῦ ρόλου τῆς προσωπικότητας τοῦ καλλιτέχνη στὰ ἔργα τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης. Ἡ Μαρία Σωτηρίου συγκαταλέγεται ἀνάμεσα στοὺς πρῶτους ἐρευνητὲς τῆς βυζαντινῆς τέχνης στὴ χώρα μας ποὺ κατανόησαν μὲ ἀρκετὴ διορατικότητα γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς ὅτι τὰ ἐλλαδικὰ μνημεῖα μποροῦν νὰ προσφέρουν πολύτιμες μαρτυρίες γιὰ τὰ κυρίαρχα ρεύματα τῆς τέχνης στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ σὲ ἄλλα μεγάλα κέντρα πολιτιστικῆς ἀκτινοβολίας τοῦ Βυζαντίου. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα πραγματοποιήθηκαν ἡ μελέτη γιὰ τὴν πρῶιμη παλαιολόγεια ἀναγέννηση στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 13ο αἰῶνα καὶ ἡ οὐσιαστικὴ συμβολὴ στὸ πρόβλημα τῆς μακεδονικῆς ζωγραφικῆς μὲ τὴν τεκμηριωμένη ἐργασία «Ἡ Μακεδονικὴ Σχολὴ καὶ ἡ λεγομένη Σχολὴ Μιλούτιν». Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ὅτι ἡ Μαρία Σωτηρίου ἔστρεψε τὸ ἐνδιαφέρον της στὰ μνημεῖα τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου γιὰτὶ συνειδητοποίησε τὴν ἐξαιρετικὴ τους σημασία, ιδιαίτερα στὴν τελευταία φάση τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἡ ρομαντικὴ διάσταση ποὺ περιεῖχε κάθε πνευματικὴ τῆς ἀναζήτηση ἀποτελεῖ καθοριστικὸ παράγοντα γιὰ νὰ κατανοήσουμε γιὰτὶ, τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς της, ἀσχολήθηκε μὲ πάθος, ἐνθουσιασμό, ἀλλὰ καὶ συχνὰ ἕνα αἶσθημα πικρίας μὲ τὶς τοιχογραφίες τοῦ Πρωτάτου τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ θρυλικοῦ ζωγράφου Πανσέληνου. Ἡ πεισματικὴ καὶ δυσεξήγητη, ὅπως πίστευε, ὑποτίμηση τῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Πρωτάτου σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ὑπερβολικὴ ἔξαρση τῆς σημασίας τῆς ζωγραφικῆς τῆς Περιβλέπτου στὴν Ἀχρίδα, τοῦ πρώτου τοιχογραφικοῦ συνόλου τοῦ Μιχαὴλ Ἀστραπᾶ καὶ τοῦ Εὐτυχίου, ποὺ ἀργότερα δέχτηκαν παραγγελίες ἀπὸ τὸ Σέρβο κράλη Μιλούτιν, ἔδωσε τὸ βασικὸ ἐρέθισμα γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἀγιορειτικοῦ μνημείου. Ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια ἡ Μαρία Σωτηρίου ἀσχολήθηκε μὲ λεπτομερειακὲς συγκρίσεις ἀνάμεσα στὸ Πρωτάτο, τὴν Περιβλεπτο τῆς Ἀχρίδος καὶ ἄλλα σημαντικὰ μνημεῖα τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνα στὴ Θεσσαλονίκη, στὸ Ἅγιον Ὅρος, στὴ Βέροια καὶ τὴ Σερβία. Ἀντιμετώπιζε βεβαίως ἕνα εἰδικὸ πρόβλημα, τὴν ἀδυναμία προσέγγισης τῶν μεγάλων μνημειακῶν συνόλων τοῦ Ἄθω. Ἔτσι ἡ ἐπίπονη καὶ πεισματικὴ προσπάθειά της νὰ συλλάβῃ τὴν εἰκόνα τοῦ συνόλου τῆς ζωγραφικῆς τοῦ Πρωτάτου καὶ τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων της ἦταν ιδιαίτερα συγκινητικὴ. Ἡ ἐργασία γιὰ τὸ Πρωτάτο ποὺ δὲν ὀλοκληρώθηκε ἐλπίζομε ὅτι θὰ ἰδῆ σύντομα τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας.

Ἡ σύντομη αὐτὴ σκιαγράφηση τῆς ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς τῆς Μαρίας Σωτηρίου εἶναι ιδιαίτερα ἐλλειπτικὴ. Πολλὲς σημαντικὲς πτυχὲς τῆς

πνευματικής της προσωπικότητας και της καθοριστικής της συμβολής σε καίρια θέματα που σχετίζονται με την ιστορία των βυζαντινών σπουδών και την τύχη των βυζαντινών μνημείων στη χώρα μας δεν είναι εύκολο να αποκαλυφθούν με πληρότητα. Βασικός περιορισμός είναι το ότι η Μαρία Σωτηρίου εργαζόταν συνήθως όπως οι καλλιτέχνες του Μεσαίωνα. Παρ' όλο το σπάνιο δυναμισμό της, αγωνιζόταν συχνά χωρίς να διεκδική την αναγνώριση που δίκαια της άνηκε. Ήπισημάνθηκε προηγουμένως το ρομαντικό στοιχείο που υπήρχε πάντοτε στις έρευνητικές αναζητήσεις της. Παράλληλα, τη χαρακτήριζε σε μέγιστο βαθμό η αίσθηση του χρέους απέναντι στα μνημεία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και της ανάγκης για άμεση, θετική ανταπόκριση στα προβλήματα που παρουσιάζονταν από άγνοια, αδιαφορία ή ευκαιριακές σκοπιμότητες. Στο Βυζαντινό Μουσείο, που είχε γίνει για τη Μαρία Σωτηρίου κέλυφος ζωής, η παρουσία της ήταν πάντοτε αισθητή. Ήταν η πρώτη που ρωτούσε με αγωνία για τα νέα βιβλία, για τη συντήρηση και τον καθαρισμό γνωστών βυζαντινών μνημείων και για την επισήμανση νέων. Όσες φορές της δείχναμε μέρος από την εργασία μας, κάποιες φωτογραφίες από ύλικό άγνωστο για εκείνην ή της μιλούσαμε για δικά μας ταξίδια, ή χαρά της ήταν ανείπωτη. Η εξαιρετικά φιλική και ένθαρρυντική αντιμετώπιση της προσπάθειας των νέων στις πρώτες τους αναζητήσεις στο χώρο των βυζαντινών σπουδών έχει εξασφαλίσει σπάνιο σεβασμό και εκτίμηση στο πρόσωπό της.

Το μεγάλο δώρο που χάριξε η Μαρία Σωτηρίου ήταν το ότι έμεινε άνθρωπος νέος και εξαιρετικά ζωντανός ως το τέλος της ζωής της γιατί δεν έπαψε να εκδηλώνει πάντοτε νεανικό ενδιαφέρον για τα πράγματα που αγαπούσε. Η στάση της στη ζωή με το γνήσια προοδευτικό της πνεύμα, τη σπάνια λιτότητα που τη χαρακτήριζε και την άμεσότητα στις ανθρώπινες σχέσεις, ακόμη με τη χαρά που της έδινε και το πιο μικρό, απλό αντικείμενο της καθημερινής της εμπειρίας φανέρωνε έναν άνθρωπο συμφιλιωμένο με τον έσωτερικό του κόσμο. Είχε την τάση να εξιδανικεύη τα πάντα γιατί ένιωθε την ανάγκη να ζή σ' ένα κόσμο με όμορφα και ποιότητα. Τουτό στοιχείο, μαζί με την δξύτητα του πνεύματος, την έγρηγορη στη σκέψη και τη μαχητική ιεραποστολική διάθεση, δίνει το μέτρο για το πλησίασμα αττης της σπάνιας προσωπικότητας. Αποτελεί ταυτόχρονα και ένα μήνυμα αισιοδοξίας και ανθρωπιās για τους νεώτερους που θα συνεχίσουν την πορεία στον ίδιο δρόμο αναζήτησης σε μιā εποχή όμως ή όποια προοιωνίζεται έχθρική για ανάλογους δραματισμούς.

ΝΤΟΥΛΑ ΜΟΥΡΙΚΗ